

Mies Bouhuys

Een teken van Leven

Aanstonds zal, zoals elk jaar opnieuw, de stilte aanbreken waarin Nederland zijn doden herdenkt. Zelfs hier, in het hart van Amsterdam, zullen de geluiden die een stad tot stad maken, stilvallen. Plotseling hoorbaar nemen we alleen nog stemmen van vogels waar. Door al onze herinneringen heen aan de doden van wie we in die ogenblikken vervuld zijn, fluiten vogels in het zeker weten van een nieuwe lente. De bomen langs de grachten dragen in hun takken het eerste blad en parken en plantsoenen breken uit in kleuren: tekens van leven waar we maar gaan.

Met de verwondering van iedere mei zien we hoe, over wat in de mist van gisteren haast vergeten was, de zon van morgen opgaat en uit wat dood leek leven voortkomt.

Een stralend voorjaar dat zijn rechten herneemt, was ook begin en eindpunt van de jaren die voor de nabestaanden van slachtoffers van oorlog en vervolging doortrokken zijn van dood en dood. Het levensverhaal van een ieder van hen laat zien hoe vanaf die vroege morgen in mei 1940 een zee van geweld in korte tijd door machtsvertoon, door geraffineerde propaganda en een lugubere rassewaan de wereld kon overspoelen, inbrak in hun leven en dikwijls al hun verwachtingen voor de toekomst vernietigde. Ook na vijftig jaar kijken velen nog dagelijks in het gat dat toen in hun leven geslagen werd. Overlevenden van nazi- en jappenkampen worstelen nog altijd met de jaren van onrecht en vernedering die ze niet kwijt kunnen.

De gebeurtenissen tussen mei 1940 en mei 1945 lijken voor wie het hebben meegemaakt, nog altijd dichtbij.

Ze zien de beelden nog voor zich, weten nog precies wat zich in hun stad of dorp, hun straat heeft afgespeeld. Ze vertellen er hun kinderen en kleinkinderen over alsof het gisteren is gebeurd: onderdrukking, verzet en bevrijding, een verhaal dat nog altijd niet is uitverteld en ons steeds opnieuw verbijsterd doet zijn over wat er in die jaren is gebeurd en gebeuren kon.

Een oud verhaal misschien voor wie daarna geboren werd of nu jong is en door de wereld loopt. 'Wat hebben wij,' zullen ze zeggen, 'nog te maken met die oorlog van onze vaders, moeders, en grootouders, een mensenleven lang geleden al, met hun herinneringen en hun doden? Verwoeste steden zijn allang weer opgebouwd,' zullen ze zeggen, 'nieuwe bruggen overspannen de rivieren en wie weet nog wat honger is? En die bezetters voor wie jullie beelden zijn al heel lang dood of stokoude mannen. Wat?' zullen ze zeggen, 'wat maakt jullie oorlog anders dan iedere andere oorlog?'

De doden, de miljoenen doden die we vandaag herdenken, kenden het antwoord op die vraag en voor wie luistert, is hun stem nog altijd hoorbaar. Zij zagen een overweldigder die niet alleen mensenlevens, steden en dorpen verwoestte, maar die hen ook zijn ideologie, zijn manier van denken wilde opdringen: het recht van de sterkste, het valse geloof tot een superieur ras te behoren, vervolging en uitroeiing van alles en iedereen die anders dacht of in zijn ogen anders was. Fascisme. Een dodelijke ziekte.

Mannen en vrouwen, jonge en oude, hebben die ziekte herkend, sommigen, de waakzamen, al bij de eerste symptomen. Zij leerden al snel dat waakzaamheid en verzet, opkomen voor de rechten die ieder mens heeft en die voor iedereen gelijk zijn, in deze wereld dikwijls de enige manier is om zelf als mens te overleven, ook al moet daarvoor betaald worden met de hoogste prijs. Henk van Randwijk, man van het verzet, schreef in 1943 in het illegale blad *Vrij Nederland*: 'onder bepaalde omstandigheden is rebellie de enige manier om je menszijn te manifesteren en de schaamte voor te zijn'.

Het is de opdracht die de slachtoffers, gevallen voor de idee van gerechtigheid, ons hebben meegegeven: ons overleven als mens, leven dat voortkomt uit hun dood.

Wie die opdracht negeert, ontnemt de zin aan het herdenken van de gevallen burgers en militairen, omgekomen bij oorlogsgeweld op zee en op land, neergeknald op een executieplaats, vermoord in concentratiekampen en gaskamers.

Willen wij overleven, overleven als mens en niet als robots in een steeds harder wordende wereld die passief toekijkt bij wat daarin gaande is en stukken van dat verleden tracht weg te vagen en zodoende opnieuw voedsel geeft aan ongelijkheid, discriminatie en racisme, dan is het nodig dat het verhaal uit de jaren 1940-1945 gehoord blijft worden. Ook vandaag.

Ook morgen, in een tijd die van iedereen vraagt alert te zijn op wat over ons beslist wordt en op wat wij zelf beslissen. De jaren van het nationaal-socialisme hebben ons geleerd hoe lang-sluimerende gevoelens van onvrede, wraak en rassewaan zich onder bepaalde omstandigheden kunnen samenballen en tot explosie komen: een ziekelijke kiem die zijn kansen kreeg, miljoenen kon besmetten en miljoenen tot slachtoffer maakte. Fascisme was niet zomaar een tragische gebeurtenis in de geschiedenis van de mensheid, een plaag die uit de lucht kwam vallen en net als vroeger de pest over Europa neerstreek. Het had een lange voorgeschiedenis en het gaat, zoals we nu weten, in allerlei gedaantes in ons heden voort. De wereld van vandaag is niet wat de doden die we herdenken voor ogen hadden of voor mogelijk hielden. De wereld is niet wat wij, heel jonge mensen verwachtten toen we op 5 mei door de straten dansten en op de tanks van de bevrijders klommen. We geloofden het werkelijk: dat ieder mens, ieder kind voortaan zou kunnen opkomen voor zijn recht op vrijheid, recht op voldoende voedsel, recht op leven, recht om te zijn wie je bent.

Het is anders gelopen. Wie om zich heen kijkt, ziet een wereld waarin dag in dag uit mannen, vrouwen en kinderen worden gedood in oorlogen en conflicten om ras, godsdienst of verschillen in de manier van denken. Avond aan avond lichten de televisieschermen in onze huiskamers op en worden we geconfronteerd met de miljoenen die op de meest gruwelijke manier worden onderdrukt of uitgehongerd. De Holocaust van vandaag heet etnische zuivering.

Vluchtelingen, verjaagd vanwege hun politieke overtuiging, geloof of afkomst, zwerven over de wereld, aangewezen op onze liefdadigheid zonder op onze solidariteit te kunnen rekenen.

Oude en nieuwe nazi's duiken onder ons op. Soms openlijk, soms als dieven in de nacht of onder het duivelsmasker van een democratische partij. Ze bekladden als toen de muren en straten van Europa met hun leuzen, dromen van geweld, preken geweld en plegen geweld. Ze speculeren bij hun medeburgers op de angst voor het eigen bestaan en vergrijpen zich, net als in de jaren van de bezetting aan minderheidsgroepen die in hun ogen verachtelijk en gevaarlijk zijn.

En laten we onszelf niets wijsmaken door als we vandaag over fascisme of neofascisme praten, alleen maar te denken aan fanatieke heethoofden, losgeslagen jongeren die uit zijn op vernieling en geweld. De bacillen van het kwaad dat fascisme heet, dwarrelen als echte ziektekiemen rond waar ze willen: in huizen en straten, in trams en bussen, in scholen en discotheken, in een schaterend vertelde grap of een politiek debat.

'Waarom? O, waarom zijn de mensen zo gek?' schreef een meisje, een kind nog, hier vlakbij aan de gracht, in haar dagboek. Zelf zit ze in de val. Anne Frank. Een maand later slaat die val dicht. Binnen een jaar is ze dood. Vermoord. Begraven op een onbekende plek in Bergen-Belsen.

Door het schrijven van haar dagboek, waarin ze de wereld verkent, de relaties tussen mensen in het groot en het klein onderzoekt en verbijsterd reageert op de waanzin van vervolging en geweld, is Anne Frank de verpersoonlijking geworden van de miljoenen anonieme mannen, vrouwen en kinderen die het slachtoffer werden van een systeem dat op

vernietiging uit was. 'Ik zie hoe de wereld langzaam steeds meer in een woestijn herschapen wordt,' schrijft ze, twintig dagen voor ze door haar moordenaars wordt opgehaald, 'ik hoor steeds harder de aanrollende donder die ook ons zal doden.' Het korte levensverhaal van Anne Frank toont aan hoe zo'n proces gaan kan dat van het kleine vooroordeel leidt tot massamoord.

Vijftig jaar later staan minderheidsgroepen in Nederland in toenemende mate bloot aan discriminatie en racisme. Hun recht op vrijheid komt steeds meer in de knel. In het dagelijks leven is er openlijk of heel subtiel omkleed, steeds minder sprake van gelijke kansen voor de meerderheid en de minderheden. Van intolerantie naar discriminatie en racisme is maar een kleine stap. De angst voor het onbekende, voor wat Nederlanders vreemd is in hun samenleving, uit zich in irritatie en agressie tegen buitenlanders.

Het is zo'n mooi woord: samenleving. Dat zullen zeker ook de niet-Nederlanders die in ons land wonen en werken vinden. Maar dat woord zal hen, zeker als ze het vertalen in hun eigen taal, nogal cynisch in de oren klinken.

Wat is samen? Samen met anderen aan een machine in een fabriek staan? Met anderen de poort van een bedrijf of een school binnengaan? Met anderen op een bus of trein wachten, inkopen doen? Daar houdt voor wie van buiten Nederland gekomen is, het begrip 'samen' meestal wel mee op.

En 'samenleven'? Ademhalen, eten en drinken kunnen we ook vormen van leven noemen, maar de meeste hier wonende buitenlanders zullen dat woord 'leven' eerder vervangen door verblijven, gedoogd worden in een wereld die hen vreemd is en vreemd blijft. Nederland is voor hen, hoe goed ze onze taal ook spreken, een kil en onbarmhartig logement, waar de eigen identiteit bij de receptie moet worden afgegeven.

Het staat zo kernachtig en geruststellend in artikel I van onze grondwet: 'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie, wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.' Een artikel om als Nederlander trots op te zijn. Maar wie zijn ogen sluit voor de realiteit dat Nederland een multiculturele samenleving is geworden, ontkracht die wet.

Een groot deel van de mensen die zich 'Nederlander' noemen, blijven de van elders gekomen medebewoners van hun land als een aparte groep in hun midden zien, die zich zo snel mogelijk aan zal moeten passen, er daarbij van uitgaand dat de eigen cultuur meer waardevol is en dus dominerend moet zijn. Gemakshalve wordt dan maar vergeten dat mensen heel goed deel kunnen hebben aan meer dan één cultuur en dat het juist het inzicht in de verschillen is dat openbaart hoeveel gemeenschappelijks er tegelijk bestaat in mensen die waar dan ook de wereld bewonen.

Willen we in de toekomst tot een leefbare samenleving komen waarin de rechten van een ieder zijn gewaarborgd en discriminatie en racisme geen voedingsbodem vinden, dan moeten we beginnen met de ongelijkheid in alle facetten van die samenleving uit te bannen.

De wil om zelf mee te veranderen moet aanwezig zijn, het opzij kunnen zetten van eigen vooroordelen en het voortdurend toetsen van de eigen rechten aan die van anderen. Meer en meer moeten we er ons bewust van zijn welke medeverantwoordelijkheid we dragen voor hoe Nederland er na de zwartste eeuw in onze geschiedenis uit zal zien.

Doen we dat niet, laten we toe dat de rechten van wie met ons dit land bewonen, steeds meer in het gedrang raken, dan zou dat de wereld, onze wereld, in een woestijn kunnen veranderen, dor en onleefbaar, zoals Anne Frank haar wereld verloren zag gaan.

De doden die wij vanavond herdenken, zagen het voor hun ogen gebeuren: hoe snel en haast ongemerkt de ontwikkeling kan gaan die van ontevreden, op zoek naar een zondebok,

een verzonnen vijand, moordenaars maakt. Hoe het ontcrachten van wetten waar wij trots op waren, kan leiden tot het verbod om te leven voor iedereen naar wie de vingers uit domheid, uit bijgeloof of angst al eeuwenlang hadden geweest.

Mannen en vrouwen die daar een nee tegen lieten horen, in opstand kwamen tegen het gruwelijk onrecht om hen heen, moesten daar maar al te vaak met hun leven voor betalen. Die doden kunnen wij alleen maar herdenken als we levend houden waar zij voor vielen.

Wij kunnen u niet meer bereiken,
wij komen een zintuig te kort,
wij leggen ons neer bij de feiten
dat gij minder en minder wordt.

Minder, zegt de dichter Ed. Hoornik in zijn gedicht 'Tot de doden', verder weg in de herinnering van de nabestaanden, onbekend voor wie nu jong is en de namen van de doden alleen nog maar kent uit een straatnaam, een monument, een boek of een film.

Maar ook als de doden na vijftig jaar verder van ons zijn weggeraakt, de overlevenden van die jaren ons ontvallen gaan, blijven de idealen waarvoor zij hun leven hebben ingezet.

Hen herdenken is niet zomaar een eerbiedige daad van nabestaanden. Het betekent: ons vereenzelvigen met mannen en vrouwen die weigerden hun wereld uit te leveren aan een regime van ontmenselijking en vernietiging. Zij sloten hun ogen niet toen het kwaad in het klein begon. Ze wachtten niet tot het te laat was, lieten zich niet afleiden van de hoofdzaak, zich geen waandenkbeelden en vooroordelen aanpraten en werkten er niet aan mee ze te verspreiden.

Hen herdenken wil zeggen bereid zijn te doen wat zij deden, onze ogen en oren gebruiken, waakzaam zijn. Een nee tegen onrecht dat in het klein beginnen kan, maar de wereld en die hem bewonen, onleefbaar dreigt te maken.

Stilstaan bij hun dood en de gebeurtenissen in de jaren 1940-1945 is geen terugblikken, maar vooruitzien, kijken naar wat er hier en nu in de wereld gaande is.

De doden herdenken is een teken van leven. Het is levend houden wat nooit geschiedenis of dood kan zijn. Het is ons eigen overleven als mens.